

UDK -902
94

ISSN:2490-3930
GODINA I/BROJ 1

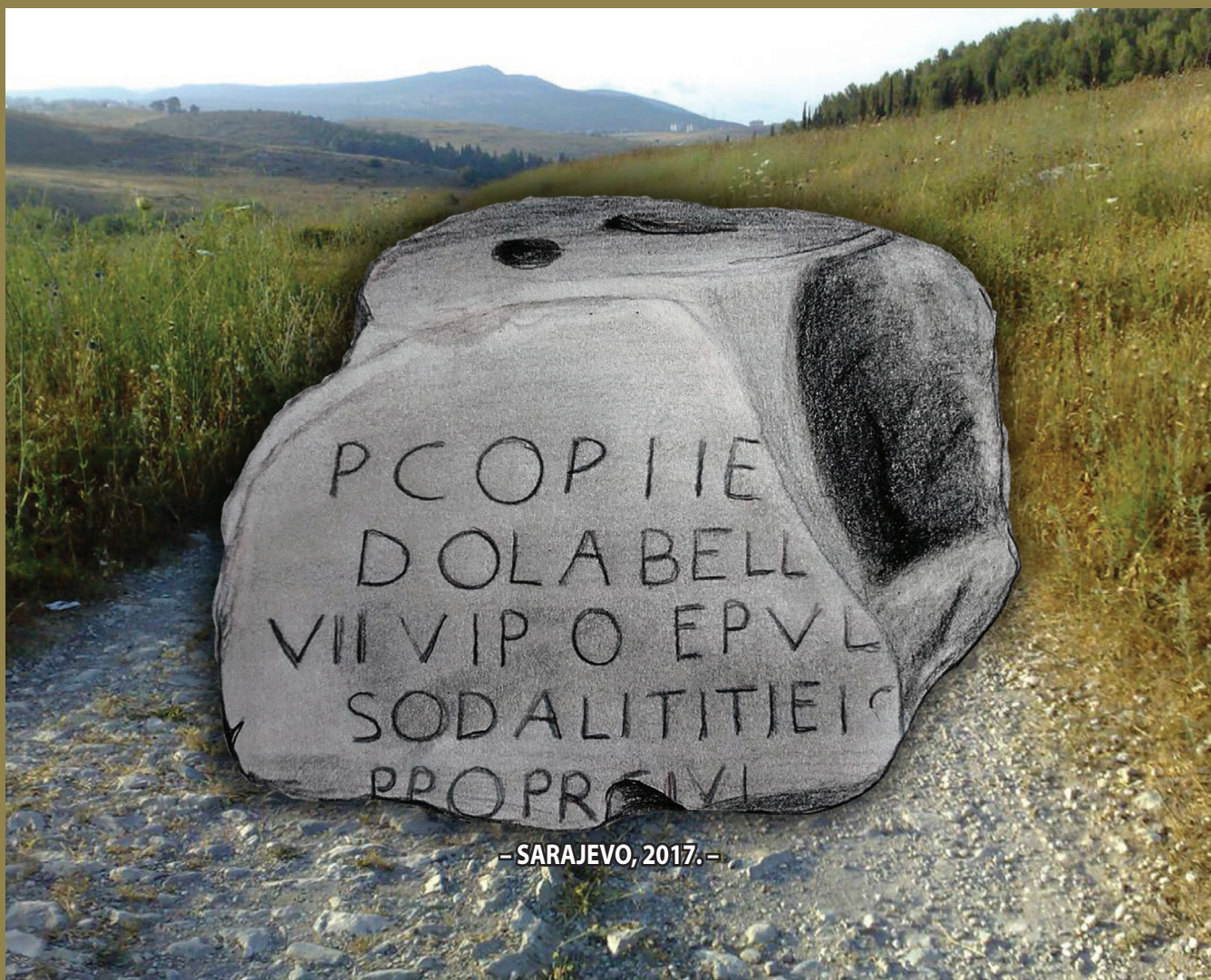
UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEĐA I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA
BATHINVS

GODIŠNJAK UDRUŽENJA
BATHINVS

ACTA ILLYRICA

ACTA ILLYRICA • GODIŠNJAK UDRUŽENJA BATHINVS • GODINA I/BROJ 1

— SARAJEVO, 2017. —

Izdavač / Publisher:

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i
klasičnih civilizacija BATHINVS

Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.bathinus.org, <http://udruzenjebathinvs.simplesite.com>

Za izdavača / For the Publisher:

Edin Veletovac

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Salmedin Mesihović

Redakcija / Editorial Board:

Branka Migotti, Bego Omerčević, Drago Župarić, Amra Šaćić, Edin Veletovac

Sekretar Redakcije / Secretary of the board:

Ivana Božić

Recenzentski odbor / Advisory board:

Enver Imamović, Branka Migotti, Salmedin Mesihović, Adnan Busuladžić,
Alka Domić Kunić, Adnan Kaljanac, Amra Šaćić, Edin Veletovac

Prijevod na engleski / English translation:

Samra Čebirić

Lektor / Proofreader:

Aida Hasović

DTP:

Amra Mekić

UDK:

Elvira Poljak

Vizualni identitet naslovnice / Cover page design:

Romana Witschi

Štampa / Print:

FERAL PRESS

Tiraž / Print Run:

200

Časopis je štampan uz pomoć / Printing of the journal supported by:

Firma "BABILON" d.o.o. Tuzla

*Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog
naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija*
BATHINVS

Acta Illyrica

Godišnjak Udruženja BATHINVS
GODINA I/ BROJ 1

SARAJEVO, 2017.

SADRŽAJ

Predgovor	6
Salmedin Mesihović - <i>Familija Publija Kornelija Dolabele</i>	10
Ivana Božić - <i>Lik i djelo Publija Kornelija Dolabele referirajući se na Annales Kornelija Tacita</i>	23
Dženan Brigić - <i>Utjecaj podizanja trajnih naselja i uzgoja žitarica na razvoj putnih komunikacija</i>	32
Jesenko Hadžihasanović / Edo Mešić - <i>Rekognosciranje antičkih lokaliteta na području Kiseljaka</i>	43
Mersiha Imamović / Bego Omerčević - <i>Urbanizacija bosanskohercegovačkih prostora u vrijeme rimske uprave</i>	56
Amra Šaćić - <i>The process of Romanisation in the inland of the Roman province of Dalmatia in the 1st century</i>	78
Maja Pandža - <i>Cirkuliranje novca u prvom stoljeću u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije (na uzorku publiciranih primjeraka)</i>	90
Sanda Hasagić - <i>Orijentalni kultovi na tlu provincije Dalmacije u I stoljeću</i>	102
Samir Aličić - <i>SC Pegasianum</i>	113
Dževad Drino / Benamina Londrc - <i>Činovnička karijera klasičnih rimskih pravnika u provinciji Dalmaciji</i>	125
Dijana Beljan - <i>Illyrski antroponimi na latinskim natpisima Dalmacije</i>	131
Edin Veletovac - <i>Oktavijanovo osvajanje Zapadnog Ilirika u djelima kasnoantičkih autora</i>	148
Branka Migotti - <i>Je li rimska Certisija bila caput viarum?</i>	168
Drago Župarić - <i>Prve kršćanske zajednice: Jeruzalem, Antiohija, Rim</i>	181
Džejlan Ganić - <i>Okrugli sto Godine razvoja i integracije – 2000 godina od namjesništva Publija Kornelija Dolabele</i>	194
Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija BATHINVS (predstavljanje izdavača)	202
Autori objavljenih radova	207

Dr. sci. Branka Migotti

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

UDK: 904:625.7(497.5)

Je li rimska Certisija bila *caput viarum*?

Apstrakt: Ime jednog rimskog naselja na južno-panonskoj cesti Siscia – Cibalae (današnji Sisak i Vinkovci u sjevernoj Hrvatskoj) u itinerarskim i zemljopisnim izvorima zabilježeno je u različitim varijantama: Κέρτισσα, Cirtisa, Cirtisia, Certis i Certisia. Na fragmentarnom marmornom natpisu iz 4. stoljeća, koji najvjerojatnije potječe s nalazišta Štrbinaca u neposrednoj blizini Đakova u sjeveroistočnoj Hrvatskoj, dokumentirano je u obliku *Certissia*. Sačuvani dio natpisa glasi: [--- a]ccede ad Certissia[m ---]/[---] memor cupias [---] / [---] est caput v[iarum ---] ----. Prema mišljenju autorice natpis je javni a ne grobni, kako su pretpostavili pojedini komentatori. S obzirom na kontekst vremena i djelovanja Publija Kornelija Dolabele, koji se u povijesti rimske provincije Dalmacije osobito istaknuo cestogradnjama, naglasak u ovome prilogu stavljen je na čitanje posljednjeg retka natpisa i na obrazlaganje predložene restitucije, koja podrazumijeva prisutnost fraze *caput viarum*. Na toj podlozi raspravljat će se o službenoj naravi navedenog pojma u rimskom cestovnom prometu, a slijedom toga i o razlozima za i protiv mogućnosti da je Certissia bila ne samo raskrižje nego i ishodište cesta u smislu *caput viarum*, ako ne na službenoj razini, onda barem u praksi.

Ključne riječi: Dolabella, rimske ceste, Panonija, Certissia, *caput viarum*.

Ovaj se rad izdvaja iz zadanog kronološkog okvira, odnosno vremena djelovanja Publija Kornelija Dolabele, rimskog namjesnika u provinciji Dalmaciji od 14.-20. pos. Kr. On se naime bavi pitanjem proizišlim iz razmatranja podataka rimskih putopisnih izvora redigiranih u kasnoj antici i jednog kasnoantičkog natpisa. Usprkos tome, izabrana tema odnosi se na rimske prometnice i stoga je najuže povezana s Dolabelinim arheološko-povijesnim nasljeđem na dalmatinsko-panonskom prostoru.

Južnom Panonijom prolazile su dvije glavne prometnice u smjeru I-Z, koje su povezivale Italiju s istočnim provincijama Rimskoga carstva; jedna je slijedila desnu obalu rijeke Drave, a druga se protezala dolinom Save, prateći dijelom njenu lijevu a dijelom desnu obalu. Prostor međuriječja bio je premrežen dijagonalnim lokalnim prometnicama, od kojih je jedna spajala Sisciju (*Siscia*/današnji Sisak) s Cibalama (*Cibalae*/ današnji Vinkovci), kao dionica državne ceste Emona – Sirmium.¹ Na toj se cesti, 22 milje zapadno od Cibala, nalazilo naselje koje se u rimskim putopisnim izvorima od 2. do 7. stoljeća (*Claudii Ptolemaei Geographia*, *Itinerarium Antonini*, *Tabula Peutingeriana*, *Ravennatis anonymi Cosmographia*)

¹ Soproni 1980, 209, fig. 6; Bojanovski 1993, 62-65; Šašel Kos, Scherrer 2004, 9; Gračanin 2010.

spominje pod različitim nazivima: Κέρτισσα, Cirtisa, Cirtisia, Certis, Certisia.² (sl. 1) Različite varijante imena jednog te istog mjesta susreću se u itinerarima i kao posljedica pogrešaka kod prvobitnog sastavljanja i kasnoantičkih iskrivljavanja, ali i stoga što su itinerarski podaci do nas doprli posredstvom srednjovjekovnih prijevika.³ Srećom, postoji i epigrafski spomenik na kojemu je zabilježena kasnoantička verzija imena spomenutoga grada, *Certissia*, a datiran je u 2. polovicu 4. stoljeća ili na početak 5. stoljeća. Ime na njemu zabilježeno, svojevrsna je kombinacija oblika koje donose Ptolemej (Κέρτισσα) i Anonim iz Ravene (*Certisia*).⁴ Kakogod bilo, prednost treba dati epigrafskom spomeniku kao izvoru prvog reda, što znači da je oblik *Certissia* jedina pouzdano posvjedočena varijanta naziva toga grada.

Točna lokacija Certisije još uvijek nije pouzdano ustanovljena, jer nije poznato mjesto nalaza spomenutog natpisa. Pronašla sam ga u Dijecezanskoj zbirci tadašnje Đakovačke i Srijemske biskupije 1998., u vrijeme prikupljanja građe za izložbu o arheološkom nalazištu Štrbincima kod Đakova u SI Hrvatskoj, kao najvjerojatnijoj lokaciji Certisije.⁵ Ubikaciju Certisije na to nalazište opravdavaju i tamošnji arheološki nalazi i usmena predaja o štrbinačkom porijeklu spomenutog natpisa. Kakogod bilo, Certisija je jedini sjevernohrvatski primjer rimskog naselja s epigrafskom potvrdom o svom postojanju, ali bez konačno utvrđene lokacije na terenu. Srećom, to za temu ovoga priloga nije od presudne važnosti.

S obzirom na to da bi podatak o eventualnom civitetu, odnosno naravi i pravnom statusu Certisije bio dragocjen u kontekstu teme ovoga rada, odnosno pitanja je li taj grad mogao biti i *caput viarum*, treba ustanoviti što o tome kažu izvori. U Antoninovu itineraru ime naselja navodi se bez apozicije, ali treba naglasiti da se oba puta spominje u odsječcima (260 i 268) u kojima apozicije ionako nema, za razliku od nekih drugih (129-131, 266) u kojima se spominju izrazi *mansio*, *castra* i *civitas*. Ovaj posljednji termin bio bi osobito indikativan, jer u Antoninovu itineraru on već ima kasnoantički smisao, opisujući civitet koji u to vrijeme otprilike označava samoupravni položaj kakav su prethodno uživali gradovi sa statusom kolonije i municipija.⁶ Ni *Tabula Peutingeriana*, redigirana vjerojatno u 2. polovici 4. stoljeća, ne pruža pouzdane podatke o upravnom položaju gradova.⁷ Na njoj je Certisija donesena bez vinjete, ali to

² Graf 1936, 52–53.

³ Reed 1978, 228, 241–242, 250–251; Nagy 2004, 77. Primjerice, *Certissia* je na dva mjesta u Antoninovu itineraru zabilježena u različitim oblicima: (Itin. Anton. Aug. 260, 9 (*Cirtisa*) i 268, 5 (*Cirtisia*)).

⁴ Κέρτισσα (Ptol. 2, 26, 6, Taf. 5); *Certisia* (Rav. Anon. Cosmogr. 4, 19).

⁵ Migotti 1998; Migotti 2001.

⁶ Borhy 2003. Nastanak Antoninova itinerara datira se na početak 3. stoljeća, a njegova redakcija na kraj 3. ili na početak 4. stoljeća: Kubitschek 1916, 2337–2338; Reed 1978, 229–230; Nagy 2004, 77.

⁷ Perinić 1998, 83–86.

nije nužno oznaka veličine, važnosti, ili pak municipalnog statusa grada.⁸ O tome, primjerice, izričito svjedoče dva panonska municipija, *Bassianae* i *Scarbantia*, oba prikazana bez uobičajene vinjete.⁹ Certisija je kao kasnoantička *civitas* potvrđena tek na izmaku antike, s obzirom na to da ju donosi Anonim iz Ravenne, bez obzira na prijepore oko datiranja toga izvora.¹⁰ Sve u svemu, pisani izvori škrti su konkretnim podacima o upravnom statusu Certisije, ali su jasni u pitanju njena smještaja na cesti Emona – Sirmium. Srećom, u Antoninovu itinerara (268) stoji i jedan podatak dragocjen u ovome kontekstu, da se, naime, u Certisiji od glavne prometnice Emona – Sirmium odvajala cesta koja je spajala Panoniju s Dalmacijom, odnosno njenim glavnim gradom Salonom (*Salonae*, današnji Solin kod Splita).¹¹ Iz toga proizlazi da je Certisija bila raskrižje putova, u ovom slučaju *bivium*.

Sada je potrebno usporediti kako se u saznanja iz pisanih izvora uklapaju podaci iz prije spomenutog natpisa, koji ću, s obzirom na to da je već objavljen, na ovome mjestu predstaviti u sažetom obliku.¹² Uklesan je na mramornoj ploči trapezoidnog oblika, sačuvanoj u veličini 28 x 20 x 3-3,5 cm, s vidljivim lomovima na sve četiri strane. Poviše natpisa uklesan je monogramatički križ (sl. 2 a, b). Sudeći prema sačuvanom dijelu natpisa i položaju križa, ukupna širina ploče vjerojatno je iznosila oko 45-50 cm, dok se njena duljina ne može procijeniti. Djelomično su sačuvana tri retka natpisa, te neznatni dio četvrtoga. Sačuvani dio teksta, moguće sastavljen u heksametrima, čita se lako jer su riječi pretežno cjelovite; kudikamo je zagonetniji njegov smisao. Usprkos, tome, i danas bih, uz jedan dodatak koji ću navesti na kraju, ostala pri čitanju i minimalnoj restituciji koje sam ponudila i kod preliminarne i kod naknadne objave natpisa:

[--- a]ccede ad Certissia[m ---]
[---] memor cupias [---]
[---] est caput v[iarum ---]

[... pristupi u Certisiju, sjećajući se poželi, (ona) je ishodište cestâ]

⁸ The Tabula Peutingeriana, a Roman Road Map – Euratlas, Section 5: http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/campanie_6_1_fr.html (zadnji pristup: 26. rujna 2014.). O nedosljednom označavanju gradova prema statusu vidi Salway 2001, 44-47.

⁹ Scarbantia: The Tabula Peutingeriana, a Roman Road Map – Euratlas, Section 4: http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/4_picenum/picene_3_1_fr.html

Bassianae: The Tabula Peutingeriana, a Roman Road Map – Euratlas, Section 6, Section 7: http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/campanie_6_1_fr.html; http://www.euratlas.net/cartogra/peutinger/5_campania/campanie_7_1_fr.html (zadnji pristup: 26. rujna 2014.)

¹⁰ Tóth 1989, 207; Čače 1993, 348; Gračanin 2011, 233-249.

¹¹ Itin. Anton. Aug., 129-131; Soproni 1980, 209, 215, fig. 6; Pavan 1991, 482.

¹² Preliminarna objava: Migotti 1998, 112 (kat. 204, str. 70-71), a ondje ponuđeno čitanje preneseno je, bez dodatnog komentara, i u L'Année épigraphique 2002, 1177. Natpis je konačno objavljen u specijaliziranom austrijskom časopisu za ranokršćansku arheologiju (Migotti 2012), s naglaskom na kršćanskom obilježju toga nalaza i njegova pretpostavljenog smještaja i religijskog značenja u kontekstu grada Certisije.

U mojem viđenju restituirana sintagma *caput viarum* nije uopće bila dvojbena, a u hrvatskoj arheologiji općenito je prihvaćena.¹³ Premda ni povijesni izvori ni arheološki nalazi ne potvrđuju Certisiju kao ishodište cesta (*caput viarum, caput viae*), navedenu sintagmu predložila sam pri djelomičnoj restauraciji teksta oslanjajući se na podatak da je taj grad bio *bivium*, doživljavajući je kao potvrdu itinerarskog navoda da se u Certisiji cesta Emona – Sirmium račvala prema jugu.¹⁴ Međutim, restitucija *caput v[iarum ---]* pokazala se za izvjestan krug evropskih znanstvenika neprihvatljivom i sama po sebi i na razini tumačenja natpisa u cjelini. Ja ga naime vidim kao javni građevinski natpis, ali ne u užem smislu, jer se ne odnosi na građevinu u koju je bio uzidan, već o naravima koje možemo samo nagađati. On je svojevrsna kombinacija pohvale gradu, povijesno-topografskog podatka i turističke promidžbe, izrazito pjesnički intonirana – suvremenim rječnikom najprikladnije bi se svrstao u domenu kulturnog turizma.¹⁵ Pritom sam isključila mogućnost da bi posrijedi bio epitaf, kako mi je još 1998. u prepisci sugerirao jedan od vodećih evropskih epigrafičara Denis Feissel. Kolikogod da je veliko moje poštovanje prema njegovoj stručnosti, osobito u svjetlu činjenice da epigrafija nije moja specijalnost, u natpisu o Certisiji nisam uočila ni jednog pouzdanog elementa za prosudbu o epitafu. Ponukana tom dvojbom, smatrala sam da je prije konačne objave natpisa i argumentacije moga viđenja natpisa o Certisiji potrebno još jednom zatražiti mišljenje epigrafičara. S tom namjerom stupila sam u kontakt s britanskom epigrafičarkom Marguerite Hirt, koja je pokazala izniman interes za taj natpis. Nakon izrazito pomnog proučavanja i analiziranja, i ona je izišla sa zaključkom da je posrijedi epitaf.

Kako ni ovoga puta nisam bila u stanju prihvatiti takvo tumačenje, trenutak je da svoju argumentaciju izložim podrobnije. Dakle, u natpisu nedostaje bilo kakav spomen pokojnika (godine života, datum smrti, vrline, i slično) ili uobičajena fraza (*bonae memoriae, benemerenti, in pace*, i slično). Kad bismo i uzeli u obzir mogućnost da su takvi podaci bili u izgubljenome dijelu natpisa, početak s topografskim elementima, i to takvima koji se uopće ne odnose na pokojnika nego pozivaju prolaznika da dođe u grad, predstavljao bi krajnje neuobičajenu kompoziciju epitafa, bez usporedbe u latinskoj grobnoj epigrafiji. U osnovnoj frazeološkoj osobini razmatranog natpisa obraćanje je u imperativu i konjunktivu 2. lica jednine, a u sadržajnom smislu to je donošenje topografskog podatka. Istina je da se takva kombinacija susreće i kod ranokršćanskih

¹³ Gračanin 2010, 36; Milić 2010, 426.

¹⁴ Migotti 2012, 13. Nije nađen miljokaz koji bi svjedočio o računanju udaljenosti od Certisije i tako ju potvrdio kao *caput viae*.

¹⁵ Višeznačnost u kategorizaciji natpisa uobičajena je pojava; primjerice, građevinski natpisi često su istovremeno počasni, a moguće i povijesni, odnosno topografski. Usp. Testini 1958, 466; Elsner 2000, 184-185; Salway 2001, 52.

grobnihi natpisa. Međutim, topografski podaci na grobljima, a osobito u središtima mučeničkog kulta, u pravilu su povezani s pokojnikovim podrijetlom ili njegovim grobom, odnosno s orijentacijom u kretanju na grobljima.¹⁶ Ovdje pak imamo poziv namjerniku da dođe u jedan grad, za koji ne postoje indicije da je mogao biti poznato središte martirijalnog kulta. Sugestija epigrafičara da bi riječ *memor* udrugome retku bila osobno ime (*Memor*), malo je vjerojatna. Takva pretpostavka imala bi smisla samo kad bi se to ime odnosilo na pokojnika. Međutim, u ovome kontekstu ono bi se moralo odnositi na prolaznika a ne na pokojnika, jer su prva dva retka teksta povezana rečeničnim smislom koji im daju upotrijebljena vremena, odnosno načini: imperativ u prvome retku i konjunktiv u drugome. Ali, zašto bi sastavljač natpisa u početnoj rečenici poticao nekoga da dođe u Certisiju, da bi mu se obratio imenom tek u drugome retku, i to u nečijem epitafu? U kontekstu pretpostavke o epitafu M. Hirt sugerirala je da bi riječ *memor* mogla biti skraćena verzija izraza *memoria*.¹⁷ Međutim, ne čini mi se vjerojatnim da bi na natpisu u kojemu inače nisu korištene kratice, niti se to očekuje s obzirom na oblik u stihovima, jedna riječ bila skraćena, i to na neuobičajen način.¹⁸ Zbog svega toga vjerojatnije je da je riječ *memor* pridjev, smisleno povezan s glagolom koji slijedi. Prema tome, prijevod *ti koji se sjećaš, poželi (poželio bi)* mogao bi se razumjeti u kontekstu nastavka poput *ostati, ponovo doći, hvaliti* (Certisiju), i slično. Toliko o epitafu. S druge strane, usporedbe s građevinskim natpisima kudikamo su uvjerljivije, jer i među njima ima onih koji hvale grad ili spomenik koji opisuju.¹⁹ Premda treba naglasiti da natpis o Certisiji i u tom okviru ostaje jedinstven u izričaju i formulacijama, mislim da njegova javna (građevinska, putopisna) narav ne bi smjela biti upitna.

Upravo u jeku prepiske s M. Hirt, pojavila se sretna okolnost u kojoj se natpis mogao predstaviti širem krugu epigrafičara, s mogućnošću neposredne rasprave. Naime, na Fakultetu klasične filologije Sveučilišta u Cambridgeu (Faculty of Classics, University of Cambridge) godišnje se održavaju tzv. epigrafske subote, manji skupovi na kojima ugledni britanski epigrafičari i doktorandi raspravljaju o različitim temama. S obzirom na zagonetnost natpisa o Certisiji, M. Hirt zamolila me za dopuštenje da pročitam moj tekst o tome natpisu, kao i svoje zaključke o njemu, odnosno da auditorij upozna s problemom i dvojabama oko restituiranja, čitanja i tumačenja, i pozove na raspravu o tome. Rezultati rasprave na Epigrafskoj suboti u ožujku 2011. odnosili su se na različite

¹⁶ Migotti 2012, 14, bilj. 28.

¹⁷ Treba napomenuti da su na kršćanskim metričkim natpisima kratice razmjerno rijetke, a u pravilu se krate one riječi koje se krate i u proznim natpisima, primjerice *Christus*, ili pak neke formule, poput *p(lus) m(inus), v(ir) c(larissimus)*, i slično: Kaufmann 1917, 341-387.

¹⁸ Ime *Memor* inače je poznato u klasičnoj i kršćanskoj antroponimiji: Kajanto 1965, 255.

¹⁹ Migotti 2012, 14, bilj. 32.

detalje, od kojih ću ja na ovome mjestu iznijeti samo one koji su važni za naš kontekst. Nešto malo više od polovice sudionika izjasnilo se da je natpis građevinski a ne grobni, što za mene možda nije bio priželjkivani ishod, ali ipak zadovoljavajući. S druge strane, beziznimno su se složili da je neprihvatljivo restituirati frazu *caput viarum*, i to iz više razloga. Prvi je taj što nema dokaza da je *Certissia* bila *caput viarum* u užem, prometnom smislu riječi, s obzirom na to da ju kao takvu ne spominju izvori i da nije nađen miljokaz koji bi to potvrdio. Nadalje, spomenuta fraza nema epigrafskih paralela ni u Panoniji ni igdje drugdje. Konačno, izraz *caput viarum* poremetio bi metriku stiha, ali taj razlog nije naveden kao odlučujući, jer nepoštivanje metrike nije neuobičajeno kod natpisa u stihovima. Osim toga, zamijenimo li ponuđenu frazu s *caput v(iae)*, o čemu će biti riječi niže u tekstu, taj argument gubi na vrijednosti. Kakogod bilo, predložena restitucija procijenjena je kao neprihvatljiva, premda nije ponuđena uvjerljivija alternativa, ni u kontekstu javnog, a ni grobnog natpisa. Varijante koje je prethodno ponudila M. Hirt odnose se na grobni kontekst, ali se meni ne čine uvjerljivima: 1. *caput v[ersus/ersorum]*, u smislu upućivanja na to da početak svakog stiha ima značenje; 2. *caput V[...]*, kao ime sveca na čije bi se relikvije odnosio natpis; 3. *caput v(iae)* kao sinonim za grad Rim (*caput mundi*).

Nakon jednoglasnog odbijanja izraza *caput viarum*, dobila sam savjet da se za mišljenje obratim Péteru Kovácsu, uglednom mađarskom epigrafičaru i uredniku za panonske miljokaze u CIL-u XVII. Mišljenje P. Kovácsa, koji je i sa svoje strane istaknuo da je natpis jedinstven i važan, bilo je pravi melem nakon tolikih raspravi, sumnji i neizvjesnosti. Istini za volju, i on je radi oblika natpisa, odnosno ploče, prvo pomislio na epitaf, ali ga je tekst razuvjerio. Osim toga, i najvažnije, P. Kovács potpuno se složio s mojom restitucijom *caput viarum*, uz obrazloženje da je gotovo siguran da je *Certissia* bila *civitas* i u 4. stoljeću, a da je svaka *civitas* mogla biti i *caput viarum*. Znakovito je da se između gradova potvrđenih u Panoniji kao *capita viarum* natpisima (*Roma, Savaria, Scarbantia, Vindobona, Carnuntum, Brigetio, Aquincum, Sirmium*), nalazi i *Bononia / Malata* (Banoštor u Srbiji), manje važno naselje koje je u kasnoj antici postalo vojničko uporište na Dunavu. Isto tako, jedan panonski miljokaz mjeri udaljenost od noričkog Atranta (*Atrans*, Trojane u Sloveniji) na granici s Italijom.²⁰ Spomenuta dva grada mogla su, u smislu civiteta, biti samo kasnoantičke *civitates*, dakle kao i Certisija.

S obzirom na gore iznesene dvojbe i različita mišljenja, u zaključnom razmatranju iznijela bih svoje razloge za viđenje Certisije kao ishodišta putova, osobito u svjetlu podatka da u postojećem korpusu rimskih natpisa to naselje nije

²⁰ E-mail prepiska tijekom 2011. O Bononiji vidi Đorđević 2007, 65-66, a o Atrantu Laing 1908, 134; Lazar 2002, 72.

bilo potvrđeno kao takvo, a da je nedvojbeno riječ o manjem gradu, objektivno manje važnom od većine prije spomenutih potvrđenih *capita viarum* u Pannoniji. Sintagma *caput viarum* u natpisu o Certisiji mogla je nastati kao izraz svojevrsne slobode u izražavanju sastavljača teksta. Hoteći naime prikazati grad u najboljem svjetlu, mogao je svjesno ili nesvjesno pretjerati u prikazivanju njegove prometne uloge i shodno tome, važnosti u široj okolici.²¹ Prema tome, ako Certisija i nije bila *caput viarum* u službenom smislu prometne regulacije cesta i njihova itinerarskog obilježavanja miljokazima, bila je to u smislu stvarnih prostornih komunikacija, s obzirom na to da se pojam *bivium* u širem smislu semantički preklapa s onim *caput viae*.²² Stoga, kao *bivium*, Certisija je automatski bila *caput viae*. S obzirom na približno preklapanje pojmova *bivium* i *caput viae*, prvotno čitanje teksta, izloženo na početku ovoga rada, promijenila bih samo u tome detalju:

[--- a]ccede ad Certissia[m ---]
 [---] memor cupias [---]
 [---] est caput v[iarum ---] ili v[iae? ---]

[... pristupi u Certisiju, sjećajući se poželi, (ona) je ishodište cestâ ili ceste²³]

Usprkos svemu, ne može se isključiti ni mogućnost da je Certisija bila *caput viarum* i u službenom smislu, odnosno točka od koje se mjerila udaljenost ceste do rijeke Save, odnosno nešto južnije, do granice s provincijom Dalmacijom. Naime, sustav ustanovljavanja *capita viarum* nije bio jedinstven. Ishodišta cesta negdje su pretežno bili samo veliki (glavni) gradovi, a drugdje, osobito u udaljenijim provincijama, to je mogao biti i veći broj naselja na razmjerno malom prostoru, tako da je pojedino naselje imalo ulogu *caput*-a samo na vlastitom prostoru do granice s područjem susjednog grada, ili pak do susjedne provincije ako se nalazio u blizini takve granice.²⁴ Na mogućnost da je Certisija bila *caput viae* (*viarum*) u pravom smislu upućuje činjenica da je jedna od nekolicine cesta koje su iz Salone vodile prema unutrašnjosti Dalmacije, završavala na rijeci Savi, u Serviciju (*Servitium*, Gradiška). Pretpostavlja se da se ta prometnica, prije izbijanja na Savu, račvala u dva kraka, zapadno prema Serviciju a istočno prema *Urbate* (neutvrđeno mjesto u današnjoj Bosni i Hercegovini,

²¹ Uloga *caput viarum* naime svjedoči o važnosti naselja u političkom, etničkom, vojničkom, prometnom, trgovačkom, gospodarskom ili nekom drugom pogledu: Rodwell 1975, 15, 34.

²² *Thesaurus Linguae Latinae*, vol. III (1906-1912), Lipsiae: B. G. Teubner, s. v. *Caput*, 411. O službenoj naravi gradnje rimskih cesta i upravljanja njima, uključujući održavanje i obilježavanje, vidi Laing 1908, 20, 32; Laurence 2001, 171-172; Salway 2001, 38.

²³ Pritom svakako treba naglasiti da formula *caput viae* ovdje nema značenje koje je M. Hirt predložila u kontekstu tumačenja natpisa kao epitafa, dakle kao sinonim za grad Rim (vidi u tekstu).

²⁴ Laing 1908, 15-34.

moguće Srbac). Potonje je mjesto točka na kojoj je završavala cesta koja je iz Certisije vodila prema Savi, prolazeći preko Marsonije (Marsonia/Marsunnia, Slavonski Brod) i prelazeći, prema pretpostavci I. Bojanovskog, na desnu obalu rijeke kod Slavonskog Kobaša.²⁵ Prema tome, dok je Salona bila *caput viarum* za pravce u okviru provincije Dalmacije, Certisija je mogla imati tu ulogu za panonski nastavak jedne od tih cesta.²⁶

Ne znamo pouzdano kada je odsječak ceste od Certisije prema provinciji Dalmaciji sagrađen. Prema pretpostavci Ive Bojanovskog, važnost te prometnice porasla je u kasnijem principatu.²⁷ S druge strane, Antoninov itinerar, na kojemu se ona spominje, redigiran je u kasnoj antici, a kasnoantički je i natpis u kojemu se taj grad spominje kao *caput viarum*. Ako je Certisija uistinu bila na Štrbincima kod Đakova, što je veoma vjerojatno, onda i arheološka građa potvrđuje da je njena važnost porasla u kasnoj antici.²⁸ Budući da nema dvojbe da se cvat tog naselja dobrim dijelom temeljio upravo na prometnom smještaju, mogli bismo takve prilike opisati kao naknadnu, kasnoantičku panonsku kontekstualizaciju Dolabelinih ostvarenja na planu cestogradnje u provinciji Dalmaciji.

Summary

Was Roman Certissia a caput viarum?

There was a settlement on the south-Pannonian road Siscia – Cibalae (modern-day Sisak and Vinkovci) that was in the Roman travel documents from the 2nd – 7th centuries (*Claudii Ptolemaei Geographia*, *Itinerarium Antonini*, *Tabula Peutingeriana*, *Ravennatis anonymi Cosmographia*) recorded under various names: Κέρτισσα, Cirtisa, Cirtisia, Certis, Certisia. On a fragmentary marble inscription from the 2nd half of the 4th – early 5th centuries, the form Certissia was inscribed. The find spot unfortunately remains unknown, but the closest candidate is the site of Štrbinci near Đakovo in NE Croatia. The inscription reads: [--- a]ccede ad Certissia[m ---]/[---] memor cupias [---]/[---] est caput v[iarum ---] ili v[iae? ---] / ----- A possible translation goes: ... come to Certissia and, remembering, make a wish ... here is a *caput viarum* or *caput viae*.

A mention of the administrative status of Certissia, which would support an official *caput viarum* there (the point from which distances were measured) is missing from the written documents. On the other hand, the Antoine Itinerary

²⁵ Bojanovski 1974, 43, 99, 126–127; Bojanovski 1993, 63; Gračanin 2010, 36, 53.

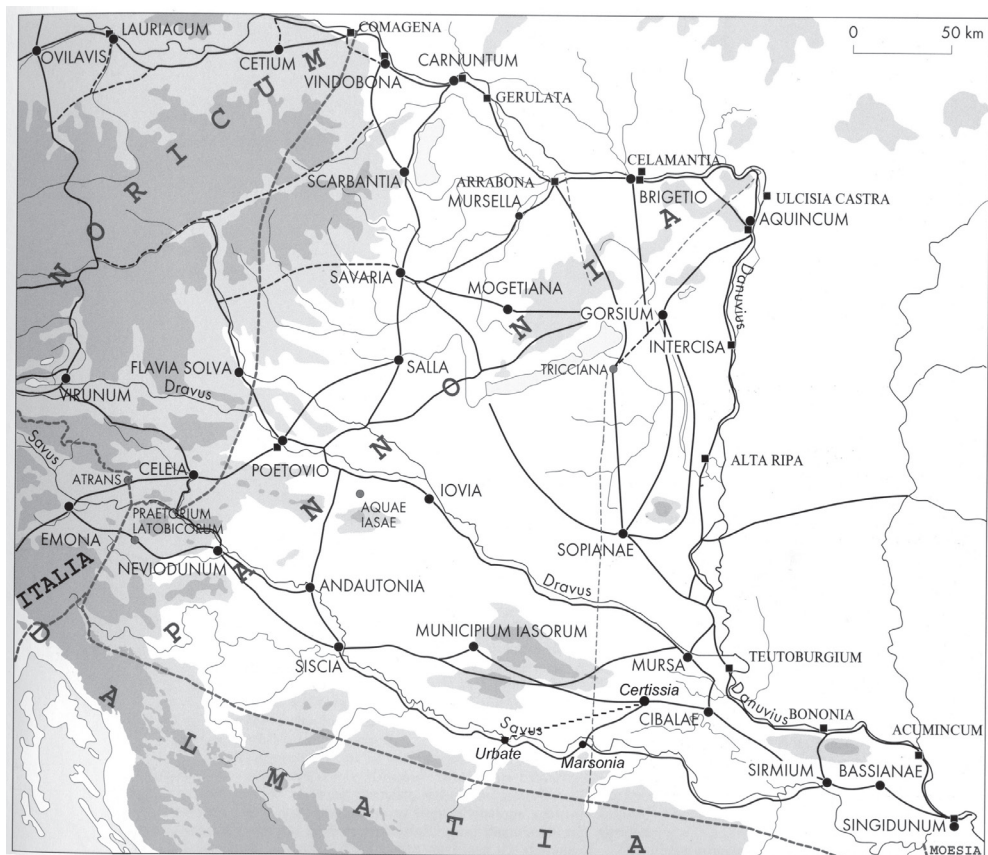
²⁶ U natpisu o gradnji (CIL III 3198 a = 10156; CIL III 3200), cesta *Salona – Servitium* određuje se kao *a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*. Budući da granica između provincija Panonije i Dalmacije nije bila na Savi nego južno od nje, pretpostavlja se da se izraz *ad fines provinciae Illyrici* ne odnosi na administrativnu nego na geografsko-etnografsku granicu: Bojanovski 1974, 43.

²⁷ Bojanovski 1993, 63.

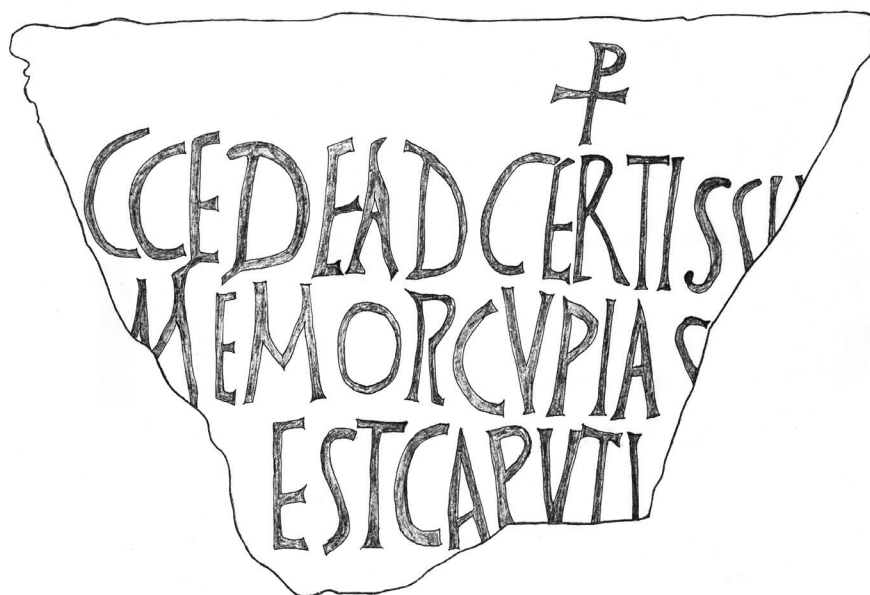
²⁸ Usp. bilj. 5.

supplies an invaluable piece of information, that namely, it was exactly in Certissia that a road branched off from the main route Emona – Sirmium (modern-day Ljubljana / Slovenia and Sremska Mitrovica / Serbia) towards Dalmatia and its capital Salonae (modern-day Solin on the eastern Adriatic coast). This means that Certissia was at least a crossroads, if not exactly a *caput viarum*. It was exactly on the basis of this fact that I ventured the restoration *caput v(iarum)* or *caput v(iae)* in my previous discussions of the abovementioned inscription. It was extensively discussed in an early Christian context (Migotti 2012). On the contrary, in this paper the stress is put on the nature of the inscription and the arguments in favour of the restoration *caput viarum*. This was provoked by the fact that, while the presumption of the public inscription, as well as the reading, restoration and interpretation of the Certissia inscription, were accepted in Croatian archaeology, they were rejected in some foreign scholarly circles, who decided that the inscription was in fact an epitaph, and the restoration *caput viarum* incorrect. However, the idea of an epitaph should be refused on a couple of grounds. The first one is the lack of convincing parallels even among early Christian epitaphs conveying itinerary data. Secondly, the Certissia inscription starts with the praise to the town, addressed to the passer-by, with no mention of the deceased in the first part of the inscription, while such mention should figure most oddly in the reminder of the text. Accordingly, the inscription should have been public, most probably related to a building of an unknown kind. Furthermore, at least two arguments corroborate the possibility of the restitution *caput viarum*, the first being the administrative status of Certissia. Although *capita viarum* were in most cases larger towns of some importance, this was not a *sine qua non*, as in Late Antiquity even smaller *civitates*, such as Certissia must have been, could have assumed such role. Another argument is the fact that one of the roads that led from Salonae towards the inner of the province of Dalmatia ended in Servitium (modern-day Gradiška, Bosnia and Herzegovina) on the right bank of the River Sava. It has been supposed that this road, before reaching the Sava, split in two directions: westwards to Servitium and eastwards to Urbate (unidentified place in Bosnia and Herzegovina, possibly Srbac). The latter place was the point at which the road from Certissia to the River Sava ended. Therefore, while Salonae was a *caput viarum* for the routes within the province of Dalmatia, Certissia could have performed such role for a Pannonian extension of one of Dolabella's Dalmatian roads.

Dodatak radu:

Slika 1: Karta Norika i Panonije s označenim gradovima i cestama (prema Migotti 2012)

Slika 2: Natpis o Certisiji, Muzej Đakovštine Đakovo,
a: fotografija (N. Kobasić), b: crtež (M. Pavlović).

Bibliografija

Kratice

- CBI Centar za balkanološka ispitivanja, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo
- CIL III *Corpus Inscriptionum Latinarum III* (ed. Th. Mommsen), Berlin 1873: Supplementa 1889–1902.

Izvori

- Itineraria Antonini Augusti, *Itineraria Romana, Band 1: Itineraria Antonini et Burdigalense*, (izd. O. CUNTZ), Stuttgart 1990. (pretisak izdanja Leipzig 1929.)
- Claudius Ptolemaeus, *Claudii Ptolemaei Geographia*, (izd. C. F. A. NOBBE), Hildesheim 1966.
- Ravennatis Anonymi Cosmographia, *Itineraria Romana, Band 2: Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, (izd. J. SCHNETZ), Stuttgart 1990. (pretisak izdanja Leipzig 1940.)

Literatura

- Bojanovski I. 1974, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANU BIH, Djela XLVII, CBI 2, Sarajevo 1974.
- Bojanovski I. 1993, *Neki problemi prometne infrastrukture Brodskog Posavlja i Slavonije u antici*, u: *Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i Brodskom Posavlju*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 16, Zagreb 1993, 59-70.
- Borhy L. 2003, *Überlegungen zur Änderungen des Begriffes civitas in der Spätantike*, u: *Pannonica provincialia et archaeologia: studia sollemnia auctorum Hungarorum Eugenio Fitz octogenario dedicata* (Hrsgg. Á. SZABÓ, E. TÓTH), Budapest 2003, 415-424.
- Čače S. 1993, *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonimnog Ravenjanina*, Diadora 15, Zadar 1993, 347-440.
- Đorđević M. 2007, *Arheološka nalazišta rimskog perioda u Vojvodini / Archaeological sites from the Roman period in Vojvodina*, Beograd 2007.
- Elsner J. 2000, *The Itinerarium Burdigalense: Politics and Salvation in the Geography of Constantine's Empire*, *The Journal of Roman Studies* 90, London 2000, 181-195.
- Gračanin H. 2010, *Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji*, *Scrinia Slavonica* 10, Slavonski Brod 2010, 9-69.
- Gračanin H. 2011, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. stoljeća do konca 11. stoljeća)*, Zagreb 2010.
- Graf A. 1936, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Budapest 1936.
- Kajanto I. 1965, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965.
- Kaufmann C. M. 1917, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, Freiburg im Breisgau 1917.
- Kubitschek W. 1916, *Itinerarien*, u: *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Hrsgg. A. F. PAULY, G. WISOWA), Band IX/2, Stuttgart 1916, col. 2308-2363.
- Laing G. J. 1908, *Roman Milestones and the Capita Viarum*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. XXXIX, Boston 1908, 15-34.

- Laurence R. 2001, *Afterword: travel and empire*, u: *Travel and Geography in the Roman Empire* (eds. C. ADAMS, R. LAURENCE), London – New York 2001, 167-176.
- Lazar I. 2002, *Celeia*, u: *The autonomous towns of Noricum and Pannonia, Noricum* (eds. M. ŠAŠEL KOS, P. SCHERRER), Situla40, Ljubljana 2002, 71-101.
- Migotti B. 1998, *Vrednovanje arheološke građe u svjetlu rimskodobnog i ranokršćanskog horizonta Panonije*, u: *Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova* (B. Migotti et al.), Zagreb 1998, 89-115.
- Migotti B. 2001, *Je li rimska Certisija bila na Štrbincima kod Đakova?*, Zbornik Muzeja Đakovštine 5, Đakovo 2001, 77 – 95.
- Migotti B. 2012, *Die rätselhafte Inschrift über die christliche Stadt Certissia*, Mitteilungen der Christlichen Archäologie 18, Wien 2012, 9-20.
- Milotić I. 2012, *Rimska cestovna baština na tlu Hrvatske*, Zagreb 2012.
- Nagy M. 2004, *Mogetiana*, u: *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, Pannonia II* (eds. M. ŠAŠEL KOS, P. SCHERRER), Situla42, Ljubljana 2004, 75-83.
- Pavan M. 1991, *Dall' Adriatico al Danubio*, Saggi e materiali universitari17 (a cura di M. BONAMENTE, G. ROSADA), Padova 1991.
- Perinić Lj. 1998, *Izvori o Certisiji*, u: *Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova* (B. Migotti et al.), Zagreb 1998, 79-87.
- Reed N. 1978, *Pattern and Purpose in the Antonine Itinerary*, American Journal of Philology 99/2, Baltimore 1978, 228-251.
- Rodwell W. 1975, *Milestones, Civic Territories and the Antonine Itinerary*, Britannia, vol. 6, London 1975, 76-101.
- Salway B. 2001, *Travel, itineraria and tabularia*, u: *Travel and Geography in the Roman Empire* (eds. C. ADAMS, R. LAURENCE), London – New York 2001, 22-66.
- Soproni S. 1980, *Roads*, u: *The Archaeology of Roman Pannonia* (eds. A. LENGYEL, G. T. B. RADAN), Lexington – Budapest 1980, 207-217.
- Šašel Kos M., Scherrer P. 2004, *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia, Pannonia II* (eds. M. ŠAŠEL KOS, P. SCHERRER), Situla42, Ljubljana 2004.
- Testini P. 1958, *Archeologia Cristiana*, Roma 1958.
- Tóth E. 1989, *Provincia Valeria Media*, Acta Archaeologica Scientiarum Hungarica 41, Budapest 1989, 197 – 226.